

Правовий статус учасників обшуку в умовах дії режиму воєнного стану

Шак Роман¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2025	Право	343.137

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17962416>

Анотація. У статті досліджується правовий статус учасників обшуку в умовах дії режиму воєнного стану в Україні. Акцент зроблено на тому, що обшук, будучи однією з найбільш інтенсивних форм втручання у приватне життя, в умовах збройної агресії набуває додаткових вимірів ризику як для прав людини, так і для ефективності досудового розслідування.

Проаналізовано еволюцію нормативного регулювання обшуку, зокрема положення ст. 615 КПК України щодо можливості його проведення без понятих із запровадженням обов'язкової безперервної відеофіксації. Розкрито дискусійні підходи науковців до оцінки ролі понятих, значення відеозапису як альтернативного гарантійного механізму, проблеми доступу сторін до матеріалів відеофіксації.

Окрему увагу приділено впливу воєнного стану на процесуальний статус учасників обшуку: власника житла, понятих, захисника, а також обов'язки слідчого і прокурора щодо забезпечення їхньої безпеки, участі та інформування.

Запропоновано шляхи удосконалення практики проведення обшуків в умовах бойових дій, зокрема щодо дистанційної участі захисника, фіксації винятків із загальних правил та посилення судового контролю, що має сприяти досягненню балансу між інтересами правосуддя та захистом прав людини.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, обшук, воєнний стан, права людини і громадянина.

Legal status of search participants under martial law

Annotation. The article examines the legal status of participants in searches under martial law in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that searches, being one of the most intensive forms of interference in private life, acquire additional dimensions of risk for both human rights and the effectiveness of pre-trial investigations in conditions of armed aggression.

The evolution of regulatory provisions governing searches is analyzed, in particular Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the possibility of conducting searches without witnesses and the introduction of mandatory continuous video recording. Controversial approaches by scholars to assessing the role of witnesses, the significance of video recording as an alternative guarantee mechanism, and problems of parties' access to video recording materials are discussed.

¹ Національний університет «Львівська політехніка», асистент кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, доктор філософії, асистент ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2966-3177>

Special attention is paid to the impact of martial law on the procedural status of those involved in the search: the owner of the premises, witnesses, defense counsel, as well as the duties of the investigator and prosecutor to ensure their safety, participation, and information.

Ways to improve the practice of conducting searches in combat conditions are proposed, in particular regarding the remote participation of a defense attorney, recording exceptions to general rules, and strengthening judicial control, which should help achieve a balance between the interests of justice and the protection of human rights.

Keywords: investigative (search) actions, search, martial law, human and civil rights.

Вступ

Постановка проблеми. Важливість дослідження правового статусу учасників обшуку в умовах дії режиму воєнного стану зумовлена кардинальною зміною безпекового середовища, у якому здійснюється досудове розслідування. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила появу нових викликів, пов'язаних із необхідністю забезпечення оперативності слідчих дій, водночас гарантувавши дотримання конституційних прав людини. Обшук як одна з найбільш чутливих слідчих (розшукових) дій безпосередньо втручається у приватну сферу особи, а тому потребує особливо ретельного нормативного регулювання та підвищених гарантій законності. Умови воєнного стану значно ускладнюють реалізацію традиційних процесуальних механізмів - залучення понятих, забезпечення присутності власника житла, дотримання безперешкодного доступу захисника. Це створює ризики для якості доказування, збільшує вірогідність оскарження процесуальних дій та формує підстави для потенційних зловживань.

Проблематика правового регулювання обшуку та дотримання прав його учасників у кримінальному провадженні послідовно перебувала в полі зору таких дослідників, як, Ю.П. Аленіна, О. І. Гарасимів, С.Ф. Денисюк, Г. М. Степанова, Ю.М. Чорноус, О.Г. Яновська. У наукових працях цих авторів висвітлено як базові засади організації та проведення обшуку, так і окремі процесуально-правові аспекти цієї слідчої (розшукової) дії. Водночас, попри наявність помітного наукового напрацювання, комплексне осмислення специфіки правового регулювання й практичного здійснення обшуку саме в умовах запровадження режиму воєнного стану, з урахуванням новітніх загроз і викликів, усе ще залишається недостатнім.

Метою дослідження є виявлення проблемних аспектів застосування норм КПК України, насамперед ст. 615, аналіз впливу воєнного стану на процедуру обшуку та інструменти фіксації його перебігу, а також на розроблення пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання й правозастосовної практики для забезпечення балансу між потребами ефективного розслідування та дотриманням прав і свобод людини.

Результати

Інститут обшуку займає виняткове, фактично ключове місце в системі слідчих (розшукових) дій, що здійснюються в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, оскільки саме його проведення найчастіше стає підставою для подання скарг на поведінку та рішення працівників правоохоронних органів. У зв'язку з цим надзвичайно важливим є досягнення належного балансу між оперативністю й результативністю здійснення такої процесуальної дії та безумовним додержанням прав і свобод людини під час її проведення [1, с. 649].

З огляду на підвищену чутливість обшуку до сфери приватного життя особи, законодавець установив посилені, детально врегульовані вимоги як до порядку отримання дозволу на його проведення, так і до процедури реалізації цього дозволу. Нормативне регулювання спрямоване на те, щоб запобігти свавільному втручанням в

особисту сферу, мінімізувати ризики зловживань з боку органів досудового розслідування та забезпечити належний судовий контроль за кожним випадком обмеження конституційних прав.

Зокрема, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведений виключно на підставі ухвали слідчого судді, яка виступає обов'язковою юридичною передумовою для законного втручання в сферу приватності. Навіть у ситуаціях, коли обставини вимагають невідкладного проведення обшуку і фізично неможливо завчасно отримати судовий дозвіл, закон допускає лише тимчасове відступлення від загального правила із суворою вимогою подальшого звернення до слідчого судді для одержання відповідного дозволу *post factum*. Отримання такого дозволу *post factum* розглядається як безумовна гарантія реалізації конституційного права людини на недоторканність житла, оскільки забезпечує зовнішній, незалежний контроль за правомірністю вже вчинених дій, а також створює процесуальне підґрунтя для подальшого судового оскарження у разі, якщо особа вважає, що її права були порушені.

Водночас запровадження правового режиму воєнного стану зумовило появу окремих особливостей у регулюванні та здійсненні цієї слідчої (розшукової) дії. Дослідження нормативних змін, що стосуються порядку проведення обшуку, а також аналіз практики їх застосування в період дії воєнного стану дають змогу визначити як певні недоліки, так і позитивні зрушення у функціонуванні цього інституту.

У п. 1 ч. 1 статті 615 КПК України передбачено, що під час проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи, а також під час особистого обшуку, у випадках, коли залучення понятих є фактично неможливим або створює потенційну загрозу для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії здійснюються без участі понятих. У таких ситуаціях перебіг та результати обшуку чи огляду житла, іншого володіння особи або обшуку особи підлягають обов'язковій фіксації з використанням наявних технічних засобів шляхом безперервного відеозапису [2].

Як слушно зазначає І. Ф. Літвінова, наведений у законі перелік випадків є вичерпним і не може тлумачитися розширено. Дослідник наголошує, що запроваджені законодавчі новели є логічними та обґрунтованими, оскільки в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні (особливо на територіях, де тривають інтенсивні бойові дії) далеко не завжди існує реальна можливість залучити понятих до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій [3, с. 174].

Як ілюстрацію до зазначених положень, можна змодельювати таку ситуацію. У нічний час, під час дії комендантської години, працівники правоохоронних органів на блокпосту зупиняють транспортний засіб. У ході поверхневої перевірки автомобіля поліцейські разом із військовослужбовцями виявляють значний арсенал зброї. За таких обставин, для належної процесуальної фіксації виявленого кримінального правопорушення самої лише поверхневої перевірки транспортного засобу (що здійснюється відповідно до ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію» [4] і відноситься до превентивних поліцейських заходів) виявляється недостатньо. У цій ситуації вже постає потреба у проведенні огляду або обшуку транспортного засобу в розумінні норм КПК України. Саме на цьому етапі, як підкреслює науковець, у правоохоронців можуть виникнути серйозні труднощі із залученням понятих.

З наведеним прикладом доцільно погодитися, оскільки коректне процесуальне оформлення, своєчасне та належне вилучення предметів, що використовувались у злочинній діяльності, є важливою гарантією визнання отриманих відомостей допустимими доказами та, відповідно, передумовою успішного й ефективного розслідування кримінального провадження.

О.А. Лейба звертає увагу на те, що рівень суспільної довіри до діяльності правоохоронних органів залишається вкрай низьким. У цьому контексті він доходить висновку, що поняті фактично не виконують жодної суттєвої функції в межах

процесуальної діяльності, а їх участь у проведенні окремих слідчих дій носить радше символічний і суто формальний характер [5, с. 579]. Водночас, на наш погляд, присутність понятих при проведенні обшуку все ж виконує важливу гарантійну роль, оскільки слугує додатковим запобіжником дотримання вимог закону та формою громадського контролю за поведінкою працівників правоохоронних органів.

Разом із тим Т.О. Лоскутов підкреслює, що участь понятих у процесуальних діях, відповідно до положень КПК України, розглядається як засіб факультативної фіксації перебігу кримінального провадження [6, с. 343]. Однак, коли йдеться про обшук, їх залучення, як і складення письмового протоколу, виступає обов'язковою умовою, за винятком ситуацій, прямо передбачених ст. 615 КПК України. Дослідник також обґрунтовує, що в умовах запровадження правового режиму воєнного стану додаткова фіксація процесуальних дій шляхом обов'язкової участі понятих поряд із письмовою (паперовою) фіксацією може виявлятися невиправданою з огляду на необхідність забезпечення їх безпеки. Ведення активних бойових дій часто супроводжується підвищеним рівнем загрози для життя і здоров'я осіб, яких залучають як понятих, а тому пріоритет повинен надаватися охороні їхніх прав та інтересів, навіть якщо це означає відмову від додаткової, факультативної форми фіксації кримінальних процесуальних дій [6, с. 344].

Якщо звернутися до регіонів України, які постійно зазнають масованих обстрілів з боку противника, стає очевидним, що за таких умов ніхто свідомо не наражатиме на небезпеку життя людини задля забезпечення участі у проведенні слідчих (розшукових) дій [7, с. 29]. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю [8]. Тому фіксація кримінальних правопорушень у межах кримінального провадження має здійснюватися з неухильним дотриманням вимог безпеки, притаманних періоду ведення бойових дій. Водночас у нововведеній правовій нормі наявний певний специфічний аспект: якщо правоохоронні органи здійснюють обшук житла особи, то перебіг цієї процесуальної дії обов'язково має фіксуватися за допомогою наявних технічних засобів шляхом відеозапису [7, с. 29].

Разом із тим висловлюється позиція, що такий підхід законодавця потенційно створює підґрунтя для низки небажаних прецедентів, оскільки проаналізоване положення фактично допускає можливість незалучення понятих під час проведення обшуку на всій території України. Інакше кажучи, уповноважені суб'єкти проведення обшуку отримують можливість зловживати наданим правом і відмовлятися від участі понятих навіть у ситуаціях, коли об'єктивна загроза їхній безпеці відсутня. Наприклад, слідчий чи прокурор можуть ухилятися від залучення понятих у разі оголошення повітряної тривоги (або навіть без неї), формально посилаючись на п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, попри брак реальних підстав для застосування такого винятку [9, с. 31].

Беручи до уваги викладені вище міркування, слід особливо підкреслити, що в ситуаціях, коли існує об'єктивна неможливість залучення понятих до проведення обшуку, слідчий (або інша уповноважена службова особа) зобов'язаний у протоколі відповідної слідчої дії чітко й детально відобразити причини, які унеможливили їх участь, із обов'язковим посиланням на конкретні фактичні обставини, що це підтверджують. Така вимога дисциплінує правоохоронців, підсилює прозорість їх діяльності та забезпечує можливість подальшої перевірки обґрунтованості відступу від загального правила щодо обов'язковості участі понятих.

Окремо варто підтримати й оцінити як прогресивну законодавчу новелу, закріплену у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, щодо обов'язкової технічної фіксації результатів проведеного обшуку [2]. Запровадження вимоги безперервного відеозапису всієї процедури обшуку суттєво підвищує рівень процесуальних гарантій для особи, в приміщенні якої проводиться така слідча дія, а також сприяє мінімізації можливих

зловживань з боку правоохоронних органів. Подальше пред'явлення і демонстрація відповідного відеозапису в разі виникнення спорів щодо правомірності дій слідчого, прокурора чи інших учасників провадження дає змогу об'єктивно відтворити фактичний перебіг обшуку. У цьому контексті відеозапис виступає не лише допоміжним засобом, а й вагомим, надійним та, по суті, беззаперечним доказом дотримання встановленої законом процедури та законності проведеної слідчої дії.

Так, О.Ю. Маринич слушно підкреслює, що відеофіксація під час проведення слідчих (розшукових) дій виступає особливим джерелом доказової інформації, яке є зручним для сприйняття, аналізу та подальшої перевірки перебігу відповідної процесуальної дії як зацікавленими учасниками кримінального провадження, так і судом. На думку дослідниці, повномасштабне впровадження практики безперервного відеозапису замість традиційного інституту понятих при здійсненні процесуальних дій слугуватиме додатковою, посиленою гарантією дотримання прав і законних інтересів людини на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні [10, с. 49-50].

Разом з тим законодавець досить чітко визначає перелік документів, які мають бути складені під час проведення обшуку та обов'язково вручаються особі, у якій здійснювалася відповідна слідча дія. Однак до цього переліку не включено обов'язок надання копії відеозапису обшуку, тобто передача учаснику провадження матеріального носія з відеофіксацією законодавчо не передбачена як обов'язковий елемент процедури.

Судова практика свідчить про те, що захисники доволі часто звертаються до детективів із клопотаннями щодо надання їм копії відеозапису проведеного обшуку. Однак у більшості випадків детективи відмовляють у задоволенні таких клопотань, мотивуючи це тим, що ані наведені норми, ані інші акти чинного законодавства не покладають на слідчого (детектива) обов'язку надавати копію відеозапису обшуку особі, у якій цей обшук було проведено [11]. З огляду на викладене, доцільно наголосити, що в сучасних умовах, коли через тривалі повітряні тривоги чи активні бойові дії об'єктивно зростає ризик для життя і здоров'я громадян, майже кожен обшук потенційно може здійснюватися без участі понятих або без присутності осіб, чиї права та законні інтереси можуть зазнати обмеження під час цієї слідчої дії. У таких обставинах безперервна відеофіксація набуває особливого значення як додаткова гарантія забезпечення прав осіб під час проникнення до їхнього житла, а надання отриманого відеозапису зацікавленим сторонам може слугувати наочною демонстрацією дотримання законності при проведенні обшуку.

Крім того, О. Смірнов звертає увагу на те, що обшук в умовах дії правового режиму воєнного стану може супроводжуватися різноманітними видами небезпеки. Зокрема, у випадку оголошення повітряної тривоги всі учасники обшуку зобов'язані прослідкувати до найближчого укриття, у зв'язку з чим фактично неможливим стає застосування припису, передбаченого абз. 2 ч. 3 ст. 236 КПК України, щодо права слідчого заборонити будь-якій особі залишати місце проведення обшуку до його завершення. Науковець підкреслює, що навіть за умови, коли особа продовжує перебувати під контролем (спостереженням) правоохоронних органів, формально дотриматися вимог зазначеної норми через об'єктивні обставини, пов'язані з воєнною загрозою, буде неможливо [12, с. 178].

Стосовно можливих клопотань учасників обшуку (як слідчої (розшукової) дії) про надання їм права під час оголошення сигналу «Повітряна тривога» перейти до захисної споруди, вважаємо за доцільне забезпечувати таку можливість, але виключно у супроводі оперативних працівників із подальшим обов'язковим поверненням цих осіб після відбою тривоги до місця проведення обшуку. З огляду на приписи ч. 3 ст. 236 КПК України, згідно з якими слідчий або прокурор «мають право», а не зобов'язані забороняти будь-якій особі залишати місце обшуку до його завершення, видається

обґрунтованим дозволяти зацікавленим учасникам на час дії повітряної тривоги вирушати до укриття, проте обов'язково в супроводі оперативних працівників, аби уникнути ризиків для розслідування. Наголосимо, що в цьому випадку не йдеться про фактичне затримання особи, а про забезпечення її безпеки та належного контролю за її пересуванням. Водночас таких осіб слід зобов'язати після припинення повітряної тривоги повернутися до місця проведення обшуку для продовження участі у слідчій дії.

Слід також підкреслити, що в описаній ситуації слідчий або прокурор повинні продовжити проведення обшуку, за аналогією з положеннями ч. 4 ст. 236 КПК України, які допускають можливість здійснення обшуку за відсутності осіб у житлі чи іншому володінні, де проводиться відповідна слідча (розшукова) дія [2]. Це дає змогу поєднати забезпечення безпеки учасників із дотриманням вимог процесуальної економії та безперервності досудового розслідування.

Беручи до уваги сукупність ризиків, які неминуче виникають під час проведення обшуку за відсутності понятих та власника (володільця) житла, слід наголосити, що у таких ситуаціях особливої ваги набуває запобігання будь-яким порушенням прав особи, чий права чи законні інтереси обмежуються в ході досудового розслідування, зокрема при проведенні обшуку. Йдеться не лише про формальне дотримання процесуальної форми, а й про створення додаткових гарантій від свавільних дій, спотворення результатів обшуку чи зловживання з боку правоохоронних органів.

У зв'язку з цим видається доцільним покласти на слідчого та прокурора обов'язок ужити всіх можливих заходів для негайного інформування захисника відповідної особи про намір та факт проведення обшуку, а за відсутності обраного або залученого захисника – забезпечити його участь шляхом звернення до центру безоплатної правничої допомоги. Така участь може бути реалізована не лише шляхом фізичної присутності, а й через організацію дистанційного спостереження за перебігом слідчої дії (за допомогою відеозв'язку, онлайн-трансляції тощо), що узгоджується з підходом, закріпленим у п. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України. Це, своєю чергою, сприятиме підвищенню рівня процесуальних гарантій, посиленню контролю за діями слідчого та створенню додаткових підстав для визнання отриманих у результаті обшуку доказів допустимими й надійними.

Висновки

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що правовий статус учасників обшуку в умовах дії режиму воєнного стану зазнає суттєвої трансформації під впливом вимог безпеки та воєнних ризиків. З одного боку, посилюється роль органів досудового розслідування, розширюються можливості проведення обшуку без понятих, за відсутності власника житла, із застосуванням безперервної відеофіксації. З іншого – зростає значення гарантій прав особи, зокрема участі захисника, дистанційного контролю за слідчою дією, належного документування винятків. Оптимальне поєднання оперативності, ефективності розслідування та реального захисту прав людини має залишатися ключовим орієнтиром для законодавця і правозастосувача.

Список використаних джерел

1. Шендрик Ю. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.03.2024). Частина I. С. 649–651.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88

3. Літвінова І.Ф., Лобай Д.М. Особливості проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи в умовах воєнного стану в Україні. Юридичний вісник. 2022. № 4 (65). С. 172–178.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379
5. Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р., Лейба О.А. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. № 4/2023. С. 578-580.
6. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. С. 340–345.
7. Іщук А. Законодавчі зміни правового регулювання здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Право на захист в умовах воєнного стану: матеріали Першої науково – практичної конференції (Львів, 30 березня 2024 р.). Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2024. – 88 с. С. 27–30.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
9. Демченко О. Обшук в умовах воєнного стану в Україні. Право на захист в умовах воєнного стану: матеріали Першої науково – практичної конференції (Львів, 30 березня 2024 р.). Львів: юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2024. 88 с. С. 30–35.
10. Маринич О.Ю. Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Кропивницький, 2025. 270 с.
11. Ухвала Київського районного суду м. Полтава від 05.01.2024 р. Справа № 552/5601/23. Провадження № 1-кс/552/41/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116128222> (дата звернення: 02.12.2025)
12. Смірнов О.С. Обшук у кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Кропивницький, 2023. 250 с.